

ТҮЛҒАНЫҢ АДДИКТИВТІ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Өскенбай Ф.С.,
Қалымбетова Э.К.,
Базарбекова А.,
Ахтаева Н.С.,
Толегенова А.А.

Аддикцияны немесе тәуелділікті зерттеу мәселесімен (ағылшын тілінде addiction–тәуелділік) бірнеше, оның ішінде: психология, әлеуметтану, медицина ғылымдары айналысады. Шетелде жиырма бірінші ғасырда аталған ғылымдардың тоғысуынан жаңа – аддиктология деген тәуелділікті зерттейтін ғылым қалыптасты. Қазіргі таңда аддиктология төмендегідей: нашакорлық аддикциясы (сонымен қоса токсикомания), ішімдік, темекіге деген аддикция, компьютерлік, ойындық (компьютерлік ойындарға тәуелділік), енбекке деген тәуелділік, экзотикалық тағамдарға, махаббаттық және жыныстық (бұл екі түрлі көріністе), адамдарға, заттарға және оқиғаларға тәуелділік және көптеген басқа түрлерін зерттейді.

Заманауи зерттеулерде аддиктивті мінез-құлықтың үш мәселелік өрісін айқындауға болады: 1) аддикцияның пайда болу себебін зерттеу; 2) аддиктивті мінез-құлықтың динамикасын зерттеу; 3) аддиктивті мінез-құлықты түзету мәселесі.

Аддиктивті мінез-құлықтың пайда болу себебтерінің інінен тұлғааралық қарым-қатынасты ерекше орын алады. Тұлғааралық қарым-қатынастағы рөлдердің бұзылысы туралы В.Н. Мясичев көрсетіп кеткендей, қарым-қатынас - тұлғаның көп қырлы тұстарын айқындайды және сол арқылы қалыптасады, дамиды.

Заманауи аддиктология кез-келген аддиктивті мінез-құлықтың формасының аспектісі - тұлғалық қарым-қатынастың бұзылысы деп қарастырады. Психологиялық сөздікте көрсетілгендей, аддиктивті мінез-құлықтың формасы ең алдымен тұлғалық қатынастың редукциялық жүйесімен сипатталады. Аддиктивті мінез-құлық - деструктивті мінез-құлықтың ерекше формасы ретінде арнайы психикалық күйді өзгерту арқылы шындықтап кетумен көрініс табады.

Эпидемиялық модель бойынша дамып отырған тәуелділіктің дәстүрлі түрлері нашакорлық (токсикоманияны қоса), алкогольдік немесе темекі тәуелділіктерімен күрес құралдарын іздеу және жетілдірумен қатар, тәуелділік туралы кеңірек түсінік қалыптастыруға деген айқын тенденция байқалады. Шынайы өмірде сананың жағдайын өзгерту жолымен «кету» әдістерінің алуан түрлілігі жайлы мәселе қойылады. Сананың өзгертілген жағдайлары жайлы мәселе психологияда кенінен танымал.

Аддитивті іс-әрекеттің мәні, шынайы өмірдегі жағдайлардан қашуға тапшынып, адамдар қауіпсіздік, тепе-теңдікті қалпына келтіру иллюзиясын беретін жағдайға өзінің психикалық жағдайын жасанды түрде өзгертуге тырысады. Аддитивті іс-әрекеттің фармакологиялық және фармакологиялық емес сипаттағы түрлері бар. Олар аддиктердің ғана емес, сонымен қатар, олардың айналасындағылардың да денсаулығына (физикалық және психикалық) қауіпі зор. Олар тұлға аралық қатынастарға айтарлықтай зиян келтіреді [1-3].

Аддитивті мінез-құлық – қарқынды эмоциялардың дамуымен сүйемелденетін, өзінің психикалық жағдайын кейбір заттарды қабылдап немесе өз зейінін тұрақты түрде белгілі бір заттарға немесе белсенділіктерге (қызмет түрлеріне) шоғырландыру арқылы өзгерту жолымен шынайы өмірден қашуға тырысудан көрінетін деструктивті іс-әрекет формаларының бірі. Бұл үрдістің адамды өзіне тартып алатындығы соншалық, ол оның өмірінің өзін де басқара бастайды [1, 4, 5].

Аддитивті тұлға өз ұмтылыстарында мәселеден құтылудың – жан сақтаудағы өзінің әмбебап, бірақ, біржақты тәсілін іздейді. Аддиктің табиғи бейімделушілік мүмкіндіктері психофизиологиялық деңгейде бұзылған. Бұл бұзылыстардың бірінші белгісі психологиялық ыңғайсыздық (дискомфортты) сезімі. Психологиялық комфорт әртүрлі, ішкі және сыртқы себептерден бұзылуы мүмкін. Өмірде әрқашан көңіл-күйі бір түсіп, бір көтеріліп отырады, бірақ, бұл жағдайларды индивидтер әртүрлі қабылдап оларға әртүрлі жауап береді. Біреулері тағдыр тәлкегіне қасқая қарсы тұрып, болып жатқан істер үшін өзіне жауапкершілік алып, шешім қабылдаса, басқалары көңіл-күйі мен психофизикалық тонусының қысқа уақыттық және болар болмас өзгеруін басынан әрең өткізеді. Мұндай адамдардың фрустрацияны бастан өткізуі төмен болады. Олар психологиялық комфортты қалпына келтіру тәсілі ретінде психикалық жағдайын жасанды өзгертіп субъективті жағымды эмоциялар алуға ұмтылады. Осылайша, мәселенің шешілгендік иллюзиясы пайда болады. Шындықпен күресудің мұндай тәсілі адамның іс-әрекетінде бекіп, шындықпен қарым-қатынас жасаудың тұрақты стратегиясына айналады [6, 7].

Аддикция және тәуелділік терминдері отандық ғылым үшін айтарлықтай жаңа терминдердің бірі – бұл терминдер осыдан он жылдай бұрын А.Е. Личко мен Н.Я. Иванов құрастырған «Қазіргі заманғы американдық психотерапевтикалық терминологиясы» сөздігінде Ресейде қабылданған өзгешеліктерімен қолданылды дейді. Шет елдерде олар айтарлықтай кең қолданылады. Терминологиялық келіспеушілік жағдайында бір авторлар аддикцияны ауыру ретінде, ал тәуелділікті іс-әрекеттің ілеспелі формасы ретінде түсінеді, басқалары қарама-қарсы ойды ұстанса, үшіншілері бұл терминдерді айырмайды немесе оны ретімен жасамайды.

Ресей мамандарының арасында тәуелділіктің психологиялық формаларының өзіндік жеткіліктілігін (аддикцияны) Ц.П. Короленко біртіндеп

жақтап жүр. Ол Н.В. Дмитриевамен бірге былай дейді – «Аддиктивті іс-әрекеттің элементтері – шындықтан, өзінің психикалық жағдайын өзгерту жолымен кететін кез-келген адамға тән. Аддикция мәселесі психикалық жағдайының өзгеруіне байланысты шындықтан қашуға ұмтылу өмірге басып кіретін басты идеяға айналып шындықтан кетуге апаратындай санада басымдық пайда бола бастайды. Олар химиялық емес аддикциялардың келесі түрлерін талдаған: құмар ойындарға (басқаша айтқанда гемблинг), жұмысбастылық аддикция, ақша жұмсағыштық аддикция, басқа адамдармен қарым-қатынастағы аддикция, ургенттік (үнемі уақыт жетіспеушілік) аддикция [9, 12].

Аддикцияның тартымдылығы - оның ең аз қарсыласу жолынан тұратындығы. Аддиктивті жүзеге асырулардың әртүрлі нұсқаларын қолданып қандай да бір заттарға немесе әрекеттерге қалада қарау арқылы өз мәселелері жайлы ойламай, үрейлерін ұмытып, қиын жағдайлардан құтылуға болады деген субьективті әсер пайда болады.

Көңіл-күйді аддиктивті механизм бойынша өзгерту ойы, әртүрлі аддиктивті агенттер көмегімен жүзеге асырылады. Мұндай агенттерге психикалық жағдайды өзгеретін заттар: алкоголь, нашакор, дәрілік препараттар, улы заттар жатады. Көңіл-күйді жасанды өзгертуге сондай-ақ, қандай да бір белсенділіктер түріне: құмар ойындар, компьютер, тәттіге құмарлық, тоя тамақтану немесе ашығу, жұмысқа құмарлық, ритмикалық әуендерді ұзақ уақыт тындауға құмарлық септігін тигізеді [10, 11].

Аддикцияның күйретушілік сипаты, аддиктивті жүзеге асыру тәсілі, құралдан біртіндеп мақсатқа айналады. Қиын жағдайларда күмән мен уайымды анда-санда ұмытып, сейілу адам баласының бәріне қажет нәрсе, бірақ, аддиктивтілік жағдайында ол өмір сүру стиліне айналып, осы процесте адам нағыз шындықтан тұрақты қашу қармағына түседі [8].

Аддиктивті мінез-құлықтың жүзеге асуы достықты, махаббатты, белсенділіктің түрлерін ауыстырады. Ол аддиктің өмірдегі тепе-теңділікті сүйемелдеуге қабілетсіз болатындай, белсенділіктердің басқа формаларына кірісе алмайтындай, адамдардан қарым-қатынас жасағаннан ләззат ала алмайтындай, бірдеңемен айналыса, босаңсый, тұлғаның басқа жақтарын дамыта алмайтындай, біреудің мейіріміне, қайғысына ортақтасу және эмоциялық қолдауын жақын адамдарына да білдіре алмайтындай дәрежеде уақытын, күшін, энергиясын және эмоциясын жұтады [8].

Басқа адамдармен қарым-қатынас жасау арқылы жалпы адамзат тәжірибесі, әлеуметтік нормалар, құндылықтар, білім мен қызмет тәсілдері игеріледі және тұлға қалыптасалы. Аддикт өзін бұл процесстерден бөліп, өзінің өмірлік тәжірибесін байытуды тоқтатып сонымен бірге, қарым-қатынас жасаудың маңызды функцияларын бұзады. Аддиктің басқа адамдармен бірге қызмет ету процессінде өзара қиындықтар туындайды. Аддиктивті ерекшеліктері бар адам өзін-өзі тану, өзіне деген сенімділігін нығайту мен дәлелдеу қажеттілігін адамдармен қарым-қатынас жасауда емес, ең алдымен

аддиктивті агенттермен байланыста жүзеге асырады. Аддиктер туралы, олар өзінің тіршілігінде және өзінің құнды екендігін нық орнықтыруға тырысып басқа адамдардан сүйеніш іздейді деп айтуға болмайды. Сүйеніш іздеу аддиктивті жүзеге асудың шегінен аспайды. Қарым-қатынас жасаудағы дисфункционалды процесстермен қатар, тұлға аралық перцепцияның идентификация, эмпатия, рефлексия сияқты маңызды механизмдері бұзылады, өзгертіледі және құндылығын жоғалтады. Сондықтан да, өзін әріптесінің орнына қойып, бірге уайымдап, сені айналандағылар қалай қабылдайды деп ойлау қабілетін жоғалтады [1].

Ғалымдардың жүргізген зерттеуі мен алынған нәтижелеріне сүйене отырып, мынандай қорытынды жасауға болады.

Бүгінгі күні психологиялық тәуелділіктің ең шиеленіскен және шешімін табу қиын мәселелердің бірі екенін көп адам елеп ескермейді. Тәуелділік деген, ол - адамның мүмкіндіктерін, қабілеттерін шеттейтін құлдыққа айналудың формасы және жеке бастағы қайғы-қасірет және тұлғалық бұзылыстарды тудыратын психологиялық себептер.

Тәуелділіктің қандай түрі болмасын адамның өзіндік жетілу жолында кедергі тудырады. Тәуелділік адамның толыққанды өміріндегі бар уақытты ұрлайды, денсаулық энергиясын бұзады.

Осы мәселенің дамуына байланысты алдыңғы зерттеу жұмысымызда біз эксперименттік түрде интернет тәуелділіктің адам эмоциясына әсерін және интернетке бейімі бар қолданушылардың эмоциялық интеллект деңгейі, қарапайым қолданушыларға қарағанда төмен екендігін дәлелдей отырып, тұлғаның эмоциялық интеллект деңгейін көтеруді интернет аддикцияның алдын алу тәсілі ретінде қолдануға ұсынған болатынбыз.

Енді қазіргі диссертациялық жұмысымызда бізді, аддиктивті мінез-құлықтың ішіндегі гемблинг, яғни, құмар ойындарға тәуелділік, дәлірек айтқанда букмекерлік ұтыс ойындарын ойнайтын адамдардың іс-әрекеті, аддикцияның бұл түрінің пайда болу механизмдері қызықтырып отыр. Осы уақытқа дейін казино, қарта, ұтыс лотереялары, ат бәйгесі, спорттық жан-күйерлік ставкалар еріккенде уақыт өлтіру үшін ермек ететін іс сияқты көрінгенмен, көптеген адамдар сол құмарға тәуелді болып, тапқан-таянғанын сол ойынға салып, құмарлықтың құлына айналып жатқанын бәріміз де білеміз. Осыған орай біз жарақаттан кейінгі стресс осы аддиктивті мінез-құлықтардың пайда болуына әсер етуі мүмкін деген болжамның төңірегінде әрі қарай зерттеу жұмысымызды жалғастырамыз.

Әдебиеттер

1. Бабаева Ю.Д., Войскунский А.Е., Смыслова О.В. Интернет: воздействие на личность // Гуманитарные исследования в Интернете / Под ред. А.Е. Войскунского. - М., "Можайск-Терра", 2000. - С. 11-40.
2. Бабаева Ю.М., Войскунский А.Е. Одаренный ребенок за компьютером. - М., 2003.

**Халықаралық ғылыми-практикалық конференция
«Қазақстандағы практикалық психологияның қалыптасу тарихы мен даму перспективасы»**

3. Войскунский А.Е. Психологические исследования феномена Интернет-аддикции // Тезисы докладов 2-й Российской конференции по экологической психологии. М.: Экспосцентр РОСС. 2000. - С. 251-253.
4. Войскунский А.Е. Исследования Интернета в психологии // Интернет и российское общество / Под ред. И. Семенова. М., 2002 С. 235-250 См также: <http://pubs.cameEie.m/books/2002/D8is/pdf/0208is-full.Pdf>.
5. Войскунский А.Е. Зависимость от Интернета: актуальная проблема // Конференция на портале «Аудиториум». «Социальные и психологические последствия применения информационных технологий» (01.02.2001 – 01.05.2001) Секция 6. Интернет-зависимость, домыслы и правда (<http://psynet.by.ru/texts/voysk8.htm>).
6. Войскунский А.Е. «Метафоры интернета» (<http://psynet.by.ru/texts/voysk5.htm>)
7. Войскунский А.Е. «Психологические аспекты деятельности человека в интернет-среде» (<http://psynet.by.ru/texts/voysk2.htm>)
8. Белинская Е.П., Жичкина А.Е. Стратегии самопрезентации в Интернет и их связь с реальной идентичностью. <http://logiston.ru/projects/articles/strategy.s.html>
9. Короленко Ц.П. Аддиктивное поведение. Общая характеристика и закономерности развития. //Обзорные психиатрии и медицинской психологии, 1991, №1.
10. Корнеева Е. Компьютерная зависимость: «бзмудский треугольник» за углом//Мир семьи. – 2004. - № 11.
11. Кузнецов Г. Поход за силой//Компьютера. – 2000. - № 18.
12. Шайдуллина А.Ф. Интернет-зависимость – новая форма аддиктивного поведения у подростков //Материалы конгресса по детской психиатрии (Москва, 25-28 сентября 2001).

Мақалада тұлғаның аддиктивті мінез-құлығының психологиялық ерекшеліктеріне сипаттама берілген. Психологиялық тәуелділіктің ең шиеленіскен және шешімін табу қиын мәселелердің бірі екені атап көрсетілген. Тәуелділіктің қандай түрі болмасын адамның өзіндік жетілу жолында кедергі тудыратындығы анықталған.

В статье дано описание психологических особенностей аддиктивного поведения личности. Отмечено что зависимость является одним из сложных и трудно разрешимых проблем в психологии личности. Определено что любые формы зависимостей создают барьер на пути саморазвития человека.

In article the description of psychological features of personality addictive behaviour is given. It is noted that dependence (addiction) is one of the difficult copying problems in personality psychology. It is defined that any forms of dependences create a barrier on a way of self-development of the person.

ТВОРЧЕСКАЯ ЛИЧНОСТЬ И ГЕНИАЛЬНОСТЬ КАК СОЦИАЛЬНОЕ ЯВЛЕНИЕ

*Пузиков М.Ф.,
Балтабаева А.*

Творчество — продуктивная деятельность по обновлению бытия в культуре. Именно в процессе творчества происходит саморазвитие и

самореализация личности. В истории философии и в теории культуры творчество рассматривается, во-первых, как глубинный, истинно человеческий, «божественный» процесс, не поддающийся рациональному объяснению; во-вторых, как результат развития общества, искусства, науки и техники, результат нарастания требований в создании чего-то нового.

Сущность творчества заключена в сотворчестве, в совместной деятельности людей по обновлению жизни, в понимании ответственности перед всеобщим, в самоотдаче личности. Творческий процесс в культуре определенного периода в истории зависит от: социального заказа на новацию; наличия определенных форм культуры для осуществления новаций; особенностей социальной или профессиональной группы, в которой рождается творческая личность; системы воспитания и условий для творчества в обществе.

По мнению современного психолога В. Роменца "человек, который не творит, не является нормальным существом", ибо именно посредством творчества прослеживаются возможные проявления индивидуальности человека, поскольку "творчество – это борьба со всем болезненным, творчество – это просветление и душевное очищение, это катарсис" [1, с. 5]. Трудно не согласиться с таким мнением, ведь человек – не запрограммированная машина, это – разумное существо, наделенное душой, сознанием, стремлением к росту и самосовершенствованию в духовной, профессиональной и других сферах жизни, а также внутренней потребностью постоянного движения вперед.

Как известно, творчество способно приобретать различные формы – от открытия новых законов природы до изобретения новых средств и тактики уничтожения людей в ходе военных действий. Одно и то же открытие может быть использовано и во благо, и во вред людям. Так, создатели ядерного оружия не только поставили мир на грань катастрофы, но и заложили основы для развития ядерной энергетики, что способствовало решению самых сложных экономических проблем. Представитель психоаналитического направления Д.В. Винникотт в связи с этим выдвигает следующую парадигму: в игре, а, возможно, только лишь в игре, ребенок и взрослый человек обладают чаще всего свободой социального творчества. Социальное творчество очень часто связано с игрой. Игра, как правило, является механизмом, который позволяет человеку быть креативным. Через творческую деятельность человек стремится найти свою глубинную сущность. По его мнению, творческая деятельность — это то, что обеспечивает здоровое состояние человека. Подтверждение связи игры и творчества можно найти и у К.Г. Юнга. Он заметил следующее: «Создание нового является делом не интеллекта, а влечения к игре, действующего по внутреннему понуждению. Творческий дух играет теми объектами, которые он любит» [1, с.39].

Р. Мэй (представитель экзистенциально-гуманистического направления) подчеркивает, что в процессе творчества осуществляется встреча человека с